

UN SECTOR PRE-INDUSTRIAL EN CRISI: EL RAM DE LA BOTERIA

Jordi Pradas i Andreu

Ha estat repetida diverses vegades la necessitat, en el camp de la història social, d'ultrapassar l'anàlisi estrictament *institucional* de l'obrerisme català i peninsular (és a dir, estudis sobre sindicats, organitzacions, etc.) per apropiarse a la problemàtica més *quotidiana* -si se'm permet l'expressió- que el tema ofereix i que no ha estat prou estudiada. En el debat sobre història social que es publicà a la revista Debats (1), Santiago Castillo afirmava: *“Uno de los caminos por donde no va de momento la investigación y debería ir es por la Sociología histórica de las profesiones, es decir, coger un colectivo a través de un período de tiempo medianamente amplio y ver qué significa ser, por ejemplo, tipógrafo u obrero de la construcción de los años 60 ó 90 del siglo XIX o en 1930, pues no son las mismas las condiciones institucionales, económicas, salariales, de cualificación, de especialización ...”*

La comunicació que presento, sense arribar, ni de lluny, al nivell de primmirament que Castillo exigeix -i sense la més mínima pretensió de fer cap “sociología histórica de las profesiones”- recull quelcom en aquest sentit. A l'hora d'escollir quin col·lectiu de treball havia de ser l'objecte d'anàlisi, calia enfrontar-se a dos requisits essencials: en primer lloc, per raons òbvies, necessitava un grup de treball relativament significatiu dins el panorama laboral del Pla de Barcelona en l'època estudiada; en segon lloc, per causes no menys òbvies que les anteriors, aquest ram de la producció havia d'estar recolzat en una documentació suficient. Una de les solucions a aquesta equació de dues incògnites és la dels boters.

Pel que pertoca a la presència d'aquesta branca de treball al Pla, crec que queda prou aclarida en el quadre número 1, sense necessitat d'entrar en detalls. Respecte al segon punt, la documentació bàsica ha consistit en les actes dels congressos que els boters van celebrar entre 1872 i 1904, de les quals se'n conserven un total de deu: les dels anys 1881 i 1885 a la Biblioteca Pública Arús i les de 1882, 1887, 1889, 1890, 1891, 1894, 1895, 1902 i 1904 a l'Arxiu Històric Municipal de la Ciutat de Barcelona. Unes altres actes, corresponents a l'any 1903, es troben a la Biblioteca Nacional de Madrid. Aquesta documentació bàsica es complementa amb unes fonts més esporàdiques i aïllades (alguns reglaments federatius, llistes de tarifes professionals, tres exemplars de El Eco de Toneleros) i algunes referències que hem localitzat a la premsa obrerista de Barcelona (La Federación i El Productor), així com a la premsa local de Sant Martí de Provençals. Tot plegat no és gran cosa, però permet d'arribar a algunes conclusions, per provisionals que siguin.

La comunicació està estructurada en dues parts. A la primera, faig un intent d'aproximació a les condicions laborals de l'oficial boter i la problemàtica que envolta la seva professió. A la segona fem marxa enrera i tornem a l'aspecte més estrictament institucional del tema, sempre a partir dels condicionants que es deriven d'aquell primer enfocament.

Un sector pre-industrial en crisi

El ram de la boteria no era de cap de les maneres un sector de treball homogeni, més o menys assimilable entre les diverses zones del país, ans al contrari. En efecte, al número 22 de El Eco de Obreros Toneleros de la Región Española (Sant Martí de Provençals, 31 de gener de 1890), un boter afirmava el següent: “... en el Congreso del oficio que celebramos en Tarragona, donde asistieron compañeros delegados de Málaga, Almería y Alicante, en representación de sus respectivas secciones [digueren] que las grandes distancias, la diferencia de usos en el trabajo, la diversidad de herramientas y la diferencia de cascós ó vasijas, hacen que parezcan un oficio totalmente diferente según la región ...”. Cal pensar que, a nivell català, les diferències no assoliren canvis tan pronunciats; en aquest sentit, la regulació de tarifes per part de la Federació d'Oficials Boters de la Regió Espanyola (d'ara en endavant, FOB) degué ésser un estímul poderós de cara a la sistematització de les diverses etapes del procés de producció i de l'ampli ventall de productes que l'obrer boter elaborava. En efecte, convé assenyalar que la producció de receptacles estava en funció de la matèria primera emprada (fusta de roure o de castanyer), la capacitat de la bóta i les diferents etapes de fabricació (en la terminologia de l'època: “fondar”, “picar” i “arquear” que -detall prou important- eren remunerades per separat; tanmateix, el treball depenia també d'allò que es volia conservar dins les bótes (no només vi, també oli, tonyina, greixos diversos i fins i tot cervesa) (2). Remarquem un altre tret fonamental d'aquest ofici, que no és altre que el de la més absoluta inexistència de divisió del treball i especialització. Malgrat que, sovint. Hom produeixi a gran escala, aquesta i d'altres característiques que apuntarem més endavant apropob l'oficial boter més al concepte d'artesà que al d'obrer, tot i fent-nos càrrec de la relativitat de les categories.

Però és a un altre nivell, relatiu a les relacions de producció, on convé d'entretenir-s'hi amb més profunditat. Sempre centrant-nos en l'àmbit del Principat, l'organització de l'ofici de boter es posa en dependència de la zona del país on radica; així, podem distingir entre les àrees on domina l'activitat comercial (essencialment al Pla de Barcelona) i aquelles altres en les quals, tot i havent-hi grans companyies i empreses destinades a l'exportació de vins, la boteria està indistriablement lligada a la producció directa; ens referim, naturalment, a les comarques tarragonines, i, en menor intensitat, al Maresme.

Aquesta taxonomia tan elemental, òbviament, falseja en bona part la realitat: la complexitat del panorama vitivinícola de la Catalunya vuitcentista no pot ajustar-se a esquemes tan rígids. Però per a l'obrer boter sí que era operativa aquesta distinció. Les *Actes* posen de relleu la diferent problemàtica que encercla les àrees on hom experimenta “*la plaga de los pequeños talleres*” i aquelles altres en les quals la producció de recipients està centralitzada. A les primeres, cada poble o veïnat té el seu taller (o tallers) de boteria, en la qual rarament s'hi aixopluguen més de mitja dotzena de treballadors, tot incloent-hi l'amo del taller, que en ben poca cosa es diferencia dels seus operaris (diguem, de passada, que no és estrany el cas de l'oficial boter que aspira a bastir el seu proper talleret; fins i tot, es donà el cas curiós d'un delegat al XVè Congrés que sol·licità “*ausentarse del Congreso hasta mañana, a fin de poder pagar a los operarios del taller que él regenta*”). Però el tret que defineix el sistema de petits tallers és que el control del gruix de la producció està en mans dels grans productors i/o comerciants: són ells qui decideixen quan i quant s'ha de produir. L'amo del taller esdevé així una mena d'intermediari, essent ell el pèndol sobre el qual graviten tots els enfrontaments laborals. En aquestes circumstàncies, no és d'estranyar que els comerciants intervinguin amb certa freqüència en els conflictes que s'esdevenen al taller, sovint de forma favorable als treballadors. Perquè, en definitiva, aquesta xarxa de comerciants-productors és la més interessada en perpetuar el sistema de petits tallers,

sistema que, combinat amb el pagament a preu fet, genera una brutal competència entre els mateixos obrers, possibilita la repetida violació de les tarifes de preus establertes per la FOB i dificulta la tasca de vigilància i supervisió d'aquesta entitat. Que el nivell de productivitat d'aquests tallers fos baix no importa als exportadors que, en cas d'intensificació de la demanda, sempre podien recórrer a les igualment nombroses i microscòpiques unitats de producció existents al País Valencià, especialment al Baix Maestrat (Vinaròs, Benicarló), on la FOB mai va implantar-se amb un mínim de consistència. Prou que s'adonà, el sindicat de l'ofici, que aquesta estructura duia en el seu si el germen de l'autodestrucció: a gairebé totes les *Actes* es denoten els esforços per reglamentar i qualificar els tallers en funció de les seves dimensions i del nombre de treballadors que ocupen, esforços que també van pel cantó de la limitació de la quantitat de tallers existents, especialment als llocs poc propicis al comerç del vi. Però els interessos en joc i les contradiccions internes en el sindicat federatiu pesaven massa i, a la fi, aquesta estructura acabà per convertir-se en un dels factors interns que expliquen l'ensulsiada de la indústria de la boteria catalana del vuit-cents.

Quadre 1: Implantació de l'ofici de boter al Pla de Barcelona

<i>Anys</i>	<i>1881</i>	<i>1887</i>	<i>1890</i>	<i>1893</i>	<i>1902</i>
Seccions representades	18	20	21	16	29
Total d'associats	1602	1827	1571	1361	2639
Id. a Sant Martí de Provençals	500	420	425	550	380
Id. en percentatge	31'2	22'9	27	40'4	14'3
Id. a Sants	30	80	28	25	25
Id. en percentatge	1'8	4'3	1'7	1'8	0'9
Id. a Barcelona	--	30	30	35	200
Id. en percentatge	--	1'6	1'9	2'5	7'5
Id. a Les Corts	--	--	50	--	--
Id. en percentatge	--	--	3'1	--	--
Total Barcelona + Pla	530	530	533	510	605
Id. en percentatge	33	29	33'9	44'8	22'9

Font: Actes dels congressos Ixè, Xvè, XVIIIè i XXXè

Sensiblement diferent era l'aspecte que presentaven les regions únicament i exclusivament destinades al comerç, i en les quals la producció de vins no anava més enllà d'una estricta marginalitat. El Pla de Barcelona tenia quatre centres fonamentals: en primer lloc, molt pel damunt de la resta, Sant Martí de Provençals; seguien, totes tres poblacions a un nivell similar, Sants, Les Corts i la mateixa Barcelona. No trobem aquí aquell escampall de pobles i llogarets per on els tallers insignificants s'estableixen al seu aire; allò que els defineix és la centralització, el treball realitzat dins els mateixos magatzems dels comerciants o en instal·lacions properes. No és que no hi hagi al Pla establiments de proporcions mínimes o reduïdes, però el seu paper en el conjunt del procés de producció està a un segon nivell.

Vegem-ho amb dades concretes, referides al poble de Sant Martí de Provençals. Al darrer quart del XIX, tres grans magatzems sobresurten pel damunt de la munió de dipòsits edificats en aquell municipi: els de Josep i Enric Gironella, al Passeig del Cementiri (actual Avinguda d'Icària, a la Vila Olímpica), d'ençà el 1871; la raó social Folch, Albiñana i C^a, establerta al mateix indret cap al 1882; i, finalment, l'empresa de Francesc i Fèlix Maristany. Respecte aquesta darrera és interessant la cita del diari local L'Arch de Sant Martí, en el número corresponent al 22 de juny de 1884:

“Lo senyor Maristany instal·là de moment los seus magatzems pera la preparació i depòsit dels vins en la Barceloneta, mes ben prompte creixent son embarch se trasladá á nostra població en lo barri conegut per las Casa Novas, qual barri se feu cada dia més poblat donadas las creixents necessitats del Senyor Maristany per la fabricació de botas, essent en tan gran escala las que en los creixents anys de la seva industria tingué de fer construir que lo mentat barri quedá completament poblat de boters, sense los molts tallers que instalats ja en diferents punts de Sant Martí treballaven pera dit senyor, diventse verdaderament al Senyor Maristany lo gran desenrotllo d'aquesta important industria en nostra població”.

Aquest “gran desenrotllo” es veu corroborat per les notícies que ens dóna la guia de Barcelona publicada l'any 1895, a cura de J. Roca i Roca, referides també a l'empresa Maristany: *“Para dar una idea de la importancia de esta casa, bastará consignar que ordinariamente proporciona ocupación a unos 500 ó 600 toneleros”.* Completant aquesta ràpida panoràmica, val a dir que l'any 1879, segons el setmanari La Unión (corresponent al 30 de novembre), a Sant Martí *“existen de 80 á 100 depósitos dedicados al tráfico de vinos, aguardiente, aceites, jabón, etc. (...) que dan vida á gran número de industrias, entre las que citaremos la tonelera”.*

Aquesta petita mostra de referències, que podríem multiplicar innecessàriament, ens dóna una visió aproximada de la situació de la indústria botera al Pla de Barcelona: centralització versus dispersió; predomini de la gran unitat productiva pel damunt del petit establiment; en definitiva, relacions de producció més properes a les habituals del sistema capitalista en haver minvat, no de forma total però sí en grau significatiu, el paper que hi fa el patró del taller.

Malgrat tot, tant al Pla de Barcelona com a les comarques del sud de Catalunya, les formes, els usos i els costums de treball són encara a força distància d'allò que coneixem per *fàbrica*. Al mateix Sant Martí, la circulació de vianants pels barris de la Sagrera o de la Plata es pot veure interrompuda *“per algun boter que hi te al mitx una pedra ó pedras propias de son ofici”* (L'Arch de San Martí, 5 d'octubre de 1894). La FOB insistí diverses vegades en les pèssimes condicions de treball d'una gran part dels oficials boters:

“¿No hay la mayoría de operarios trabajando en medio de la calle, en la intemperie, sin más refugio que el de abandonar el trabajo en caso de lluvia ó mal tiempo o por no reunir los talleres las condiciones necesarias, como tambien las herramientas montadas sin miramiento de ninguna clase?” (3)

L'autor d'aquest text, pertanyent a les Actas del Xvè Congrés, atribueix la causa d'aquest mal al pagament a preu fet:

“... al dueño del taller poco le importa si hacen poco ó mucho los que van á destajo, excepto cuando hay mucho compromiso, que todavía está más mal servido; pues, ¿qué hace el operario en tal caso cuando ha perdido un dia ó una hora de trabajo? Precipitarse para ver lo que puede rescatar. ¡Pero en vano! Lo que hace, si, es precipitarse á quebrantar su salud, á perderse á si mismo”

El pagament a preu fet i la seva reconversió a jornal fou un dels grans objectius de la FOB. Aquest procés no fou gens senzill, no només a causa de *“las diversas costumbres de las diferentes localidades”* (argument exposada en el Ixè Congrés per ajornar el problema), sinó també de la interferència amb un altre dels cavalls de batalla de la Federació: la regulació de la jornada laboral. En efecte, la reducció del treball a vuit hores diàries, tenint en compte la gran extensió del preu fet, havia d'anar

acompanyada necessàriament de l'augment de les tarifes. Tanmateix, les seccions sense prou força pel pagament a jornal resultarien les més perjudicades en cas d'implantar-se la nova forma de retribució. Tot plegat originà que la modernització de l'ofici, en la seva doble vessant d'hores de treball i modalitat de pagament, fos extremadament lenta. Encara l'any 1904, quan se celebrà el XXXIIè Congrés (el darrer del que es van publicar les Actas), els delegats de Tarragona, en protestar per la imposició de la jornada de vuit hores, parlaven de *“las grandes perturbaciones á nuestra sección toda vez que el trabajo es á destajo y ningun operario está facultado para ganar más que seis duros semanales”*, afegint que *“la jornada de ocho horas causa un gran perjuicio no solamente á los que no son tan listos en el oficio, sino tambien á los que, por su avanzada edad, no pueden llegar ni de mucho á los seis duros”*. Val a dir que totes les objeccions dels delegats tarragonins en contra de la jornada de vuit hores no reixiren.

L'aproximació a les vuit hores diàries fou una lluita llarga i tenaç per part de la FOB. El IXè Congrés, celebrat el 1881, aprovà un dictamen favorable a les nou hores i mitja de jornada, tot i que molts delegats consideraven que la seva aplicació efectiva resultaria més que dubtosa. En canvi, al Pla de Barcelona aquesta distribució del treball era una realitat palpable, tal com es pot veure llegir a la Tarifa de precios publicada aquell mateix any:

“Los jornales serán de nueve horas media desde el 1º de Marzo hasta el último de Octubre y lo restante del año de día a día. En el destajo los talleres se abrirán cuando el maestro quiera, advirtiéndole que los operarios deberán empezar desde el 1º de Marzo á las seis de la mañana hasta las ocho y volviendo á emprender á las nueve hasta las doce, de las doce hasta las seis y media, hasta el último de Octubre, y del 1º de Noviembre hasta el último de Febrero se empezará desde el amanecer hasta el anochecer, teniendo media hora de descanso para el almuerzo que es de ocho y media hasta las nueve, y de las nueve hasta las doce y de la una al anochecer”.

La reivindicació seriosa en demanda de les vuit hores començà en el dictamen pertinent aprovat en el XVIIIè Congrés (1890) i la seva aplicació pràctica -en alguns casos, com ja hem vist, força problemàtica- s'anà estenent els anys successius; podem afirmar que, a les primeries del segle XX, la nova jornada laboral estava implentada amb més o menys solidesa per la major part de les seccions federades.

Pel que pertoca a la quantia dels salaris, l'obrer boter no es pot incloure dins els sectors menys afortunats en aquest aspecte. Joan Ventosa i Roig ho atribueix a l'expansió del comerç vinícola (vegeu la seva Antologia Cooperativista, p. 332-337), si bé aquest autor no diu res del que s'esdevingué en temps de la crisi agrària finisecular. D'altra banda, les fonts sobre jornals (essencialment les Tarifas de precios conservades a l'Arxiu Històric Municipal de la Ciutat de Barcelona, algunes d'elles, a més, sense peu d'impresma ni data) presenten una notòria discontinuïtat. Cal afegir que el joc de tarifes a preu fet segons la fase del procés productiu, el tipus d'envàs a construir i la forma de fer-ho fan difícil l'elaboració d'un índex de preus de salaris amb uns mínims de fiabilitat.

Del poc partit que, malauradament, he pogut treure d'aquesta fragmentària documentació es desprèn que l'oficial boter es treia un jornal mitjà, l'any 1881 i al Pla de Barcelona, que devia oscil·lar entre les 4 i les 6 pessetes, sempre en funció del ritme de treball de cada individu. Si passem al joc de les comparacions, veurem que, quinze anys després, aquest nivell salarial no havia estat ultrapassat a Barcelona per una munió d'oficis diversos, com ara els obrers de la construcció, els fegoners de les fàbriques de gas, els filadors, els teixidors mecànics del ram de la llana, etc; d'altres (treballadors de les fàbriques de glucosa, de productes químics, de refineries de sucre, etc.) ni tan sols

s'hi apropiaven (4).

A manca de més anàlisis comparatives, podem afirmar que el boter tenia un sou genys menyspreable (sempre en comparació amb altres oficis, naturalment), obtingut, això sí, a base d'una feina intensa i en condicions poc envejables, com hem vist més amunt. A més, aquesta feina era enterament manual; les màquines en ben poca cosa ajudaven els boters, fet que s'explica per dues racions essencials: n'hi havia poques, i cobrien només etapes molt concretes en el conjunt del procés productiu; en segon lloc, els oficials boters s'oposaren aferrissadament a la seva introducció, i van donar el seu vist-i-plau a la maquinària destinada a tallar fusta. Així, doncs, la modernització d'aquest ofici es realitzà d'una manera extraordinàriament lenta. El XXIIIè Congrés (1894) fou dels primers en plantejar el problema amb profunditat; en ell, el delegat Duran tractà de treure importància a l'afer discutit afirmant que el funcionament de maquinària en els tallers de boteria *“es hoy por hoy pura ilusión”*. El delegat Grau, pel seu cantó, mantenia que era convenient pendre mesures atès que *“ya funcionaba una máquina que construye toda clase de embalaje en Barcelona, y otra en Bilbao que construye bocoyes”*. Els considerands que encapçalaven el corresponent dictamen reflectien no només que ja havia començat a sonar l'alarma, sinó la visió idealista de la màquina com a estri per a l'emancipació de la humanitat i no per a la perpetuació del domini de les classes propietàries sobre les desposseïdes:

“Considerando, que la instalación de la maquinaria constructora de pipería fuera un golpe fatal, sino la ruina de nuestro oficio, y por ende ocasionaría la miseria, toda vez que nuestros brazos serían por demás desde el momento que la maquinaria se pusiera en acción (...)

Teniendo en cuenta que la máquina, lejos de aliviar la situación precaria del obrero, lo lanza á la calle por acaparar su adelanto la burguesía con su insaciable codicia y explotación, haciendo que aumente su capital aunque cueste lágrimas de sangre y nos invada la miseria;

Resultando, por fin, que la máquina, por rigurosa lógica de ciencia y de progreso, viene para el descanso y en provecho común de la humanidad, y no para quedar acaparada en provecho del odiado privilegio ...”

Cal especular amb la possibilitat que determinats països que no tenien una viticultura tan poderosa com les de França o Espanya llancesin la seva ofensiva comercial a finals del XIX, i que aquestts canvis afectessin també les indústries auxiliars de l'alimentació. Alemanya esdevingué una gran esportadora de piperia, i la presència d'envasos d'aquests i d'altres estats europeus a casa nostra fou la causa de nombrosos maldecaps soferts pels boters. L'acció de la FOB aconseguí regular la importació de boteria d'altres contrades per part dels comerciants que, assenyalem-ho un cop més, no estaven gaire interessats en enemistar-se amb el sindicat mentre anaven fent el seu joc de sotamà; però a la llarga aquest afer anà prenent proporcions cada cop més p'ocupants. Al XXIIIè Congrés *“nos comunicaba la Sección de Tarragona un asunto de extrema trascendencia; se trataba nada menos que de miles de envases que, procedentes según se decía, de Alemania, venían a invadirnos, acabando con la total ruina de nuestro oficio”*. Al congrés de l'any següent, el 1895, hom pot llegir una nota francament interessant: la casa Folch, Albiñana i C^a, de Sant Martí de Provençals, es troba en relació amb tallers alemanys destinats a la construcció de bocois, que arriben a Espanya per la duana francesa. L'empresa s'estalviava així el manteniment d'oficials boters assalariats del mateix poble, sostenint-se només un escàs contingent *“para casos de remiendo”*. Hom afegeix que si bé *“se practicaron los trabajos oportunos por parte de la Sección que representa y los de Sanmartín [sic], al objeto de estudiar la fórmula de hacer desistir á la casa de tal introducción, pero consideramos la resistencia inútil, toda vez que no se la puede combatir, dado su estado en el comercio”*. En un altre lloc llegim un breu i encertat comentari d'un boter que apunta directament a l'arrel del problema: *“Al*

fijarse los exportadores en la baratura y no en la consistencia y perfección, estábamos perdidos". La competència estrangera, dotada d'uns sistemes productius que incloïen l'ús de maquinària i per tant oferia les seves manufactures a bon preu, representà un cop dur per a la boteria espanyola en general i catalana en particular, que operaven amb uns mètodes de treball fossilitzats i sense perspectives d'evolució. Al mateix temps, la crisi agrària finisecular que té un primer punt de referència en la crisi de sobreproducció dels primers noranta, originà la davallada del comerç vinícola català. Virella i Bloda escriu, referint-se a aquets anys: *"El joíós repicar dels boters anà esllanguint-se a mida que dequeia el comerç de vins a la platja. Una a una anaven tancant les botigues i la manca de treball provocà un evident malestar social. En 1896 es manifestaven clamorosament 300 boters en atur, però la situació no tenia remei i, a fins de segle, només es mantenien obertes unes comptadíssimes botigues de botam, com a trist testimoni d'un esplendorós passat"* (5). Incapacitat de renovació de les tècniques de treball i aparició de nous centres productors de vi i d'indústries auxiliars esdevenen la clau de volta que explica l'ensulsiada de la boteria catalana del segle XIX.

Aquests trets que acabem de descriure superficialment (caràcter específic de les relacions de producció, condicions de treball, salaris, etc.) ens situen la problemàtica de l'obrer boter en la seva dimensió específica. Vegem tot seguit com es tradueixen aquests problemes en la pràctica de l'associacionisme i la reivindicació quotidiana.

La Federació d'Oficials Boters de la Regió Espanyola: tendències i contradiccions

Segons Max Nettlau, autor de La Première Internationale en Espagne, la FOB organitzà els seus dos primers congressos a Reus el novembre de 1872 i el març de 1873 respectivament, amb assistència, en aquest darrer, de delegats de 14 seccions. D'aleshores ençà, s'inicia la dinàmica dels congressos anuals, que donen al sindicat boter una continuïtat en el temps que no posseeixen, malauradament, gaires societats de treballadors. L'últim congrés del qual tinc referència és el XXXIIè, corresponent a l'any 1904. Ignoro quants congressos més es van celebrar a terme; cal suposar que pocs més, atès que en iniciar-se el segle XX la FOB ja mostrava unes clares tendències a la descomposició interna que hipotecaven la seva existència a curt termini (tot això ultra l'augment de seccions i associats que reflecteix el quadre número 2, producte de la incorporació de localitats del País Basc i Aragó). Nettlau aporta algunes anotacions disperses sobre aquestes primeres actuacions públiques dels boters: *"Je connais les Actas du IV Congrès de la Fédération des Tonneliers tenu en España du 8 au 14 juin 1875, sans lieu d'impression, 67 pp.; on y trouve une masse de détails sur la vie réduite et désorganisée de ces sections en 1874-75. La commission instituée par le congrès de mai 1874 [el IIIr Congrès] dut cesser ses fonctions en raison des coups de force brutaux qui eurent lieu a Reus"* (6). A la capital del Baix Camp *"un sergent de cavalerie assassina un compagnon de la section des Tonneliers (...) puis furent mis á sac les locaux des sections de Masnou, Vilafranca et autres"*. Sempre seguint Nettlau, l'any 1875, després del desgavell inicial, assenyala l'inici d'un període de transició i recomposició de l'estructura interna, tot aprovant-se el reglament de tallers cooperatius, dissolts posteriorment. Poca cosa més podem afegir a l'escrit per Nettlau sobre la trajectòria de la FOB en aquests anys de disbaixa repressiva i antiinternacionalista. L'associació es veié obligada, com totes les que van poder trempejar la persecució, en el terreny més estrictament sindical, si més no en aparença. Josep Termes fa notar que, a partir de les darreries de 1876, la FOB va deixar d'enviar les seves quotes a la Comissió Federal de la Federació Regional Espanyola (AIT); cal pensar, doncs, en u afebliment dels lligams amb el moviment internacionalista (7). Termes ens parla també de la supervivència, en aquesta època

immediatament posterior al cop d'estat de Pavía, d'un "*Centro de federaciones de todas las sociedades de oficiales cuberos de la Región Española*", establert a Reus (8); per la seva banda, Juan Acebo y Moret esmenta l'existència de la "Federación pericial de obreros toneleros de San Martín de Provenslas", a la qual atribueix 3.000 afiliats, xifra un xic inversemblant (9).

Pel que fa a l'associacionisme boter anterior a 1872, es conserva a l'Arxiu Històric Municipal de la Ciutat de Barcelona un Reglamento Cooperativo para régimen de los oficiales toneleros asociados y agregados al Centro Federal de las Sociedades Obreras, datat a Barcelona l'any 1869. A manca d'un estudi més exhaustiu al respecte, podem esmentar la presència de la "Sociedad de Toneleros de Tarragona", creada el 1868, i la "Sociedad de Oficiales Toneleros de Reus", potser una de les més veteranes, constituïda el 1841 (10).

En un altre ordre de coses no serà sobrer la referència a la participació dels boters en el I Congrés Obrer celebrat a Barcelona el 1870. D'aquest ofici acudiren el republicà reusenc Pau Vergés, en representació de les seccions d'oficials boters d'aquella ciutat; Ramon Amat, en nom de la societat de socors mutus d'oficials boters de Tarragona, i Ramon Estany, per la cooperativa d'aquest ofici de Barcelona. Vergés s'abstingué en els dictàmens relatius a organització social i participació política i votà afirmativament en els temes de resistència i cooperació; Ramon Estany actuà de forma diametralment oposada a la de Vergès, i Ramon Amat optà per l'abstenció en els dictàmens sobre resistència i política i donà el seu vot favorable als altres dos.

Un estudi més individualitzat dels membres més destacats de la FOB ajudaria a aclarir el component ideològic d'aquesta societat de resistència. En principi, no sembla haver-hi dicotomies molt marcades s'gona la procedència, és a dir, en funció que els delegats provinquin d'aquelles àrees on tinguin primacia les grans cases comercials o d'aquelles altres on sobresurt el formigueig de petits tallers, tal com explicàvem més amunt. De fet, trobem la coexistència de postures moderades i d'altres més radicals tant al Camp de Tarragona com al Pla de Barcelona. D'entre els boters més actius en el camp de l'anarco-col·lectivisme cal fer esment dels noms d'Andreu Julivert, de Barcelona (que estigué en constant moviment per les diverses seccions catalanes), Lluís Fuster, de Sants, i Carles Puntons (o Pontons), de Tarragona, autèntics "pproletaris militants" dels quals hi ha diverses referències a l'obra ja citada de Nettleau, sobre tot del primer. Notable fou també la participació d'alguns boters en el terreny del republicanisme: Pau Vergés desplegà una àmplia activitat al consistori reusenc en temps de la República Federal, mentre que Cristófor Miró i Virgili, més conegut per "Toixa", fou alcalde de Vilanova i la Geltrú l'any 1873. Cal pensar en un cert equilibri entre les tendències més moderades i les més radicals al si de la FOB al llarg d'aquests anys. D'una banda, les llargues discussions mantingudes durant anys al voltant de dos temes cabdals (les vagues i el cooperativisme, que examinarem més endavant); i, de l'altra, una sensació d'absència dins la FOB de postures extremistes, com es desprén de la lectura de les Actas del Xè Congrés: "*Al otro día nos fuimos á Barcelona y enterados de lo que sucedía, á encontrar á un pequeño grupo compuesto de cinco individuos que pertenecían á los llamados Anárquicos, los cuales se negaron á recibir al comisionado que había nombrado la Sección de San Martín para ayudarnos en nuestros trabajos, pues solo nos quisieron reconocer á nosotros como á Comisión Pericial (...), lo único que nos contestaron, que ellos pertenecían á otra Federación, negándose á seguir con la nuestra, por estar fanatizados con sus ideas*".

No hi ha esment d'actituds político-ideològiques concretes dels representants de la FOB a les Actas, com no sigui allò que es desprén de la orientació que cada scú dóna a la discussió de temes concrets. D'aquí ve la necessitat d'una anàlisi

individualitzada i pormenoritzada que suggereixo als interessats en el tema, si n'hi ha. Allò que resulta indiscutible és que els boters van respectar l'encapçalament del reglament federatiu, prou interessant de reproduir i molt en consonància amb la línia de l'obrerisme català de donar via lliure a les aspiracions polítiques individuals sempre que se segueixi la més estricta neutralitat en el terreny de la reivindicació laboral:

“La Federación de Obreros Toneleros aspira llegar á la completa emancipación económica por medio del poderoso ariete del progreso indefinido.

Siendo su credo sociológico la más acabada fraternidad y solidaridad entre todos los explotados, jamás ingresará en ninguna otra Federación nacional ni extranjera interin no vengan á renunciar todas ellas al predominio impuesto de sus respectivos ideales políticos y religiosos, fusionándose en una sola Confederación de resistencia al capital monopolizador.

Al determinarlo así, entiende esta Federación que las ideas no pueden ser jamás impuestas, por lo que deja en la más completa autonomía al individuo oara que profese las que crea más justas, no separándose empero dentro de la Federación de lo que informan sus Estatutos”

Fins ara hem parlat dels dirigents, dels homes amb noms i cognoms dins la FOB. Però, que podem dir de la base? Un primer interrogant que cal respondre és: ¿quin grau de representativitat posseïa la FOB? És evident la dificultat de contestar aquesta qüestió sense un suport estadístic suficient. Sabem quants boters associats hi havia, però no el nombre total de professionals, entre membres i no membres de la FOB. Segons Virella i Bloda (11), l'any 1881 hi havia a l'entorn de 600 boters a Vilanova i la Geltrú. El mateix any, d'acord amb les Actas del IXè Congrés, els obrers associats a aquesta població són 110, i s'identifiquen 90 “esquirols” o boters que actuen al marge de tot interès corporatiu. Un 22% dels boters vilanovins, per tant, formaven part de la FOB (afegim que la població vilanovina, el 1887, és a la ratlla dels 13.000 habitants). Si realitzem el no sempre recomanable exercici de l'extrapolació i passem a considerar, a nivell d'hipòtesi, que les dades obtingudes de Vilanova són representatives per a totes les ciutats catalanes amb presència del comerç vitivinícola (Barcelona, Sant Martí de Provençals, Sants, Reus, Vilafranca, Torredembarra, Malgrat de Mar, el Masnou, Tarragona, Altafulla ...), es podria despendre que al voltant d'una quarta part dels boters formarien part de l'associació. La proporció no és negligible, certament. A Reus, la boteria ocupa, vers els anys seixanta del segle passat, una mitjana de 500 obrers, dels quals 110 eren associats el 1881. El 1895, es comptabilitzen 550 associats l'ant 1895, la mateixa quantitat que acostuma a emprar la poderosa casa Maristany.

Quadre 2: Evolució quantitativa de la FOB

Anys	1873	1882	1885	1887	1889	1890	1894	1895	1902	1904
Total associats	1540	2072	1604	1827	1340	1571	1714	1361	2639	2224
Total aprenents	392	367	307	333	215	232	252	222	345	291
Seccions	--	20	16	20	19	21	16	16	29	28
Secció majoritària	--	Mál	Tar	Smp	Smp	Smp	Smp	Smp	Val	Val

Font: Josep Termes, pel Congrés de 1873, i informació estadística apareguda a les Actas dels congressos XIè, XIIIè, XVIIè, XVIIIè, XXIIIè, XXXè i XXXIIè. Abreviatures: Mál: Màlaga; Tar: Tarragona; Smp: Sant Martí de Provençals; Val: València.

Val a dir, però, que ens estem referint només a l'àmbit del Principat, i, dins aquest, als nuclis urbans més significatius. Als petits pobles, la presència de la FOB degué ser insignificant, en especial a les contrades del País valencià, on les coses mai van rutllar de forma favorable al sindicat. El delegat Ferrar, de València, explicava al Xvè

Congrés “*que el mal que aflige á las capitales ó centros de población en que está establecida en mayor escala la industria de la pipería, y en particular a Valencia, proviene de que los pueblos que la circundan no están organizados*”. Els treballadors de Benicarló (molts d'ells emigrats en massa a Sant Martí) es van fer mereixedors del malnom de “benicarlandos” a causa de la seva predisposició a aixafar vagues de seccions i localitats properes, mitjançant el procediment de facilitar piperia a les cases comercials enfrontades amb la Federació.

Un altre problema a considerar és quin era el comportament reivindicatiu d'aquest teòric 20-25% d'obres associats. A tots els congressos, els delegats acostumaven a fer cinc cèntims de l'estat social i laboral de les respectives seccions. Els de Sant Martí de Provençals, si fa no fa, pintaven gairebé sempre un panorama del següent estil: “*...en cuanto se refiere a organización, bien; pero que la sección tiene en su seno el lunar de la falta de asistencia a las reuniones y el de bastante morosidad en el desempeño de sus cargos*”. Aquestes paraules, referides pel delegat Anglés al XVIIIè Congrés (1889), foren ratificades pel delegat Planas en els següents termes: “*manifiesta ser cierto lo expuesto por Anglés, principalmente á la crítica que los mismos federados hacen y á los compromisos que por falta de abnegación y sobra de ignorancia se acarrearán á los individuos activos. Manifiesta asimismo que el Congreso se ocupe de ese cáncer social que quebranta la armonía de las secciones y hace desaparecer la voluntad de los individuos*”.

Aquest desencisador panorama es produeix ni menys ni més que a Sant Martí, considerat per tothom com un dels punt forts de la Federació, i amb un nivell d'afiliació notable, tot i que la seva cohesió interna deixava molt que desitjar. Notem que, en les seves exposicions, els delegats -siguin d'allà on siguin- tendeixen a donar una visió molt pessimista de la localitat que representen, tendència que es va accentuant a mesura que ens apropem al segle XX. Es configura així una mena d'estructura piramidal que és moneda corrent en l'obrerisme català, i que en el cas dels oficials boters es pot sintetitzar així: a la base, el gruix dels membres de l'ofici no estan associats; pel damunt, una minoria (entre el 20-25%) que, tot cotitzant regularment, manté una actitud passiva davant (en el que conviuen diverses postures ideològiques) les responsabilitats inherents a la seva pertinença al sindicat. El grup dirigent, responsable de les diverses seccions i organitzadors dels congressos, té dificultat per renovar-se, com ho palesa el fet que a les Actes trobem sovint la repetició dels mateixos noms. Finalment, al vèrtex de la piràmide, trobem una minoria militant, pertanyent o no al grup suara esmentat, que ha adoptat una posició oberta i combativa en favor de l'anarcosindicalisme i contra el capital explotador.

L'organització interna de la FOB no presenta gaires secrets. La base està formada per les diverses seccions, és a dir, aquelles localitats on existeix una quantitat mínima de tallers de boteria (quantitat determinada per la mateixa Federació) i que estan en contacte amb els centres del comerç vinícola. La coordinació de la resistència obrera l'exerceix la Comissió Pericial, definida pel reglament com a “*centro de propaganda [que] cumplirá y hará cumplir á las Secciones federadas los acuerdos tomados por los Congresos del oficio, cuando los acuerdos hayan sido aprobados por la mayoría de las Secciones*”. La Comissió està formada per cinc membres que es renoven anualment, coincidint amb la celebració dels congressos. Es reuneix dos cops per setmana per gestionar la correspondència i les demandes de les seccions que componen la Federació (i per administrar-ne l'estat econòmic). Quan a qualsevol indret es presenta algun conflicte, la Comissió Pericial nomena una subcomissió del seu si que tracta de solucionar *in situ* les divergències existents entre patrons i treballadors.

A fi de “*deliberar sobre la conducta que debe seguir la Federación en todos sus principios y asuntos económicos del trabajo*” se celebren congressos anuals(el

primer, com hem vist, es convocà l'any 1872 i el darrer del qual tinc notícia és el 1904). En aquests congressos la Comissió Pericial, que acostuma a ser renovada, llegeix la *memoria* prèviament redactada sobre la tasca que ha desenvolupat al llarg de la seva gestió; es revisa l'estat de comptes federatiu i el de la Caixa d'Invalidesa; s'actualitza el reglament i es discuteixen tots aquells temes que les diverses seccions han proposat com a ordre del dia. Els delegats són designats per les seves respectives seccions; el nombre de representants per secció està en funció de la importància numèrica d'aquesta.

Els congressos de la FOB tenien per idioma gairebé oficial el català, atesa l'aclaparadora majoria de delegats valencians i delegats. Al Xè Congrés (1882) hom demanà l'ús de la llengua castellana; el delegat que llençà la proposta -que representava la secció d'Alacant- *“dice, que habiéndose presentado delegadosquen ntienden el catalán, la proposiciónse recomienda por sí misma. Julivr, del Vendrell, en contra dice, que las mismas dificultades existirán hablando el castellno, toda vez que la mayoría no sabe nombrar en esta lengua las herramientas y asuntos periciales que han de ser tratados con propiedad. El Presidente, pregunta si se toma en consideración, se pasa a la votación y queda rechazada”*. Aquesta situació es perllongà fins l'any 1902, quan s'aprovà en el congrés d'aquell any la següent proposta: *“Los abjo firmados, considerando que los compañeros del Norte estamos cohibidos en los Congresos, esperamos y proponemos que en los sucesivos se hable en lo posible la lengua castellana”*.

El suport econòmic de la FOB consistia únicament i exclusivament en la cotització dels militants. L'any 1895, l'obrer boter adherit a la Federació pagava a la seva secció corresponent 35 cèntims de pesseta per setmana de treball, dels quals 10 anaven destinats al manteniment de la Caixa d'Invalidesa. No cal dir que la situació econòmica de la Federació era més aviat trontollant, especialment a mesura que s'anava accentuant la crisi de l'ofici, i hom hagué de recórrer a mesures dràstiques, com la supressió de la Caixa d'Invalidesa.

Prova evident de l'ensulsiada de la FOB en aquests darrers any fou la substitució, el 1904, de la Comissió Pericial per una “Comissió de Relacions” de nova trinka. Si els desplaçaments de la Comissió Pericial als llocs on sorgia algun conflicte anaven a compte de les reserves econòmiques del sindicat, amb la Comissió de Relacions les despeses hauran de ser cobertes per les mateixes seccions que en reclamin els serveis. Aquest fet il·lustra significativament el procés de descomposició interna que acabà amb l'existència de la FOB.

Els temes discutits al llarg de la trentena llarga de congressos organitzats per la FOB reflecteixen l'amplíssim ventall de problemes amb què els oficials boters s'enfrontaven en la pràctica quotidiana de la seva professió. Massa nombrosos i complexos per ser exposats en poques ratlles, centrarem l'anàlisi, forósament breu i esquemàtica, en dos aspectes que posen de relleu les tendències i contradiccions existents en aquesta societat de resistència. Em refereixo a les qüestions de la conveniència de les vagues i de la dissolució o manteniment dels tallers cooperatius de producció.

A les Actas del Xè Congrés ja apareix el tema que anirà debatent-se al llarg d'un grapat d'anys: les vagues. ¿Han de ser sostingudes econòmicament o només moralment? El dictamen presentat a deliberació sostenia que *“de apoyar las huelgas materialmente redundaría en perjuicio de la Federación porque en nuestro concepto las huelgas se sucederían con frecuencia, y en su consecueneciavendría la desorganizacion de barias [sic] secciones”*. ¿Què reflecteix aquesta proposta, el temor al desgavell econòmic provocat per una xifra massa elevada de vagues, o bé una certa tendència a l'individualisme de les seccions a l'hora de solucionar llurs propis afers? Fou Andreu

Julivert, a qui ja hem vist adscrit a les tendències més avançades, l'encarregat de centrar el problema. Julivert *“cree que no puede sostenerse una Federación de Resistencia sin que las huelgas sean apoyadas materialmente. Dice que si bien es partidario de apoyar las huelgas, en cambio cree que antes de aprobar la pericial una huelga debe acrisolarse mucho la manera de aprobarla”*. La qüestió de fons ja era prou coneguda per la Federació Regional Espanyola de l'AIT: el de les vagues antireglamentàries, que es proclamaven sense cap mena de control i que podien arribar a tenir efectes contraproductius de cara a la continuïtat de la resistència obrera. El dictamen fou derrotat per 16 vots en contra i 9 a favor, i el mateix reglament federatiu es féu ressò del temor al descontrol vaguístic en establir una supervisió i una vigilànciamés efectives per part de la Comissió Pericial sobre les seccions amb intenció de declarar-se en vaga. L'articulat relatiu a aquesta mena de conflictes, a més, donà una interpretació restrictiva a les vagues com a solucions in extremis. L'article 24è del reglament de 1895 sentenciava el següent:

“Ninguna Sección podrá declarar huelga bajo ningún concepto. Si los burgueses rebajan la tarifa ó faltan á otro asunto moral, la Sección apurará todos los medios para procurar un arreglo y de no alcanzarlo, dará conocimiento á la Pericial á la mayor brevedad posible (...) Dado caso que por las partes contendientes no se pudiera llegar á un arreglo se suspenderá el trabajo y serán considerados huelguistas los federados en cuestión”.

L'aprovació federativa de la vaga es feia dependre, a més, del vist-i-plau de la tasca de seccions. Al XVIIIè Congrès, sempre des de les comarques tarragonines (que era la zona on s'acostumaven a perdre més vagues), s'inicià de nou l'escomesa. Els delegats vilafranquins afirmaven que el cost del suport als conflictes pot ser destinat amb més profit *“al cultivo del estudio y la organización”*, afegint que *“el talento puede más que la intransigencia inocente”*. En un ofici considerat per alguns autors, Ventosa i Roig per exemple, com *“el més tocat d'extremismes sectaris”*, opinions com les que acabo de transcriure no poden deixar de sorprendre.

Val a dir que els delegats del Pla de Barcelona, en especial de Sant Martí de Provençals, eren, en general (i no sempre d'una forma unànime), els més avesats a proposar solucions contundents en les topades amb els seus patrons, potser perquè la seva experiència en aquest terreny era força més satisfactòria que la dels delegats tarragonins. Dels martinencs Antoni Ferrando i Jaume Anglés sorgí la proposta s'adherir-se activament a la diada del 1r de Maig, aprovada sense gaire discussions al XVIIIè Congrès l'any 1890. A mesura que s'avança en el temps, però, no és infreqüent trobar boters, dins i tots associats, que no respecten aquesta commemoració.

El XXIIè Congrès fou un dels molts on es perllongà la discussió relativa al suport material o només material o només moral a les vagues. Els defensors de la primera opció creien que el suport estrictament moral generaria moltes derrotes; els partidaris de la segona alternativa es fonamentaven en la idea que allò que cal cercar no és tant l'interès econòmic com la convicció personal i el desenvolupament de la societat classista. D'altres delegats menys retòrics afirmaven que *“no es possible ganar ninguna huelga apoyada materialmente, pues como tenemos que luchar contra el capital, éste es más poderoso en recursos pecuniarios que los trabajadores”*. El fet que els mateixos boters consentissin repetides vegades a enviar piperia a zones on hi havia seccions en lluita constituïa, per a delegats com Jaume Anglés, el principal motiu pel qual es perdien les vagues, i no només la feblesa econòmica de la FOB. Les discussions es perllongaren ad infinitum, arguments com els esmentats es repetien una i altra vegada i hom tendia a deixar les coses tal com estaven de bell antuvi, és a dir, sense introduir variacions en el reglament que, en els articles pertinents, preveia l'ajut material als vaguistes. Fou al Congrès de l'any 1904, en el que es contrastava que *“el estado económico y de trabajo*

del oficio está en situación verdaderamente lamentable cual pocas veces se haya visto”, que es canvià el règim federatiu i el tractament a la qüestió de les vagues. En els considerands del dictamen que defensava els canvis que al respecte s'introduïen hom es guardava les espatlles desenvolupant un confús concepte de la solidaritat internacional:

“Considerando que dada la crisis del comercio vinícola nos hallamos cada día más amenazados de una descomposición. Haciéndose del todo imposible sufragar los gastos que el actual régimen fedeativo reporta, dando lugar á cierta atmósfera insalubre dentro de las Secciones federadas,

Considerando que las huelgas reglamentarias y pecuniarias, la historia federativa y las prácticas societarias han demostrado que tampoco resultan muy eficaces, y si en muchas ocasiones surgen antagonismos y disidencias en el conjunto de Secciones federadas.

Y por último, considerando que no debemos permanecer en el indiferentismo ante los movimientos obreros que se desarrollan en todo el mundo civilizado por ser estos precursores de la gran liquidación social en la que debe desaparecer la abominable exploración de que somos víctimas la clase proletaria,

Proponemos al Congreso acuerde que los Estatutos se modifiquen en el sentido siguiente:

Que las huelgas sean tan solo apoyadas moralmente procurando generalizarla si son locales, comarcales ó regionales; procurando las Secciones federadas prestar toda la solidaridad posible cuando las circunstancias lo reclamen ...”

La proposta, que ara ja no provenia dels delegats tarragonins sinó dels de la mateixa Barcelona, s'inclinava també per la supressió de les caixes de resistència, la no convocatòria de congressos anuals a data fixa i la conversió de la Comissió Pericial en Comissió de Relacions. En conjunt, fou aprovada per 13 vots a favor i 7 en contra.

Pel que pertoca als tallers cooperatius de producció, la seva existència originà polèmiques abundants. Ja hem vist anteriorment com, en els primers anys de funcionament de la FOB, aquesta mena de tallers foren autoritzats primer i refustas poc després. Les discussions es reiniciaren en temps del XIIIè Congrès. Les postures més avançades consideraven, en aquest i d'altres congressos, que els tallers cooperatius eren una cosa així com “planters de burgesos”, mentre que els seus defensors asseguraven que *“los talleres cooperativos son el porvenir de los trabajadores, es decir, el camino más cercano y seguro para la emancipación de éstos”*. L'antítesi doctrinal girava contínuament al voltant d'aquests dos eixos irreconciliables: intervenia també en aquest cas l'experiència que cada secció posseïa del funcionament dels seus respectius tallers, positiva en alguns indrets aïllats (Sant Martí, Benicarló, El Vendrell i algun altre) i negativa a la resta. Pocs delegats van plantejar la qüestió de fons, que de forma un xic simplificada es pot sintetitzar així: si la FOB manté l'estructura i l'organigrama de societat de resistència, aleshores l'existència de tallers cooperatius esdevé del tot incompatible. El delegat Puntons *“prefiere el sistema resistente al cooperativo, porque con aquél, el obrero se emancipa más pronto y en términos más generales, sosteniendo lo notorio de la antítesis entre ambos sistemas”*. D'altres no hi veien tal incompatibilitat, com Pau Vergés, de Reus: *“Vergés dice que no cree justo se impida el establecimiento de talleres cooperativos donde se consideren de utilidad, y cree que ni moral ni materialmente perjudican á nuestro oficio”*. En general, podem dir que els diversos congressos tendien a ajornar la qüestió o a proposar solucions eclèctiques que no satisfieien a ningú.

El que resulta evident és que, a la llarga, l'afer dels tallers cooperatius s'escapà del control de la FOB i que alguns d'aquests tallers no foren altra cosa que alternatives de caràcter individualitzant davant una conjuntura que empitjorava per moments. En aquest sentit, no és d'estranyar que a les Actas del Xiè Congrès, l'any 1891,

s'esmentí un taller cooperatiu que aixopluga els dissidents de la Federació. Tot porta a pensar en la multiplicació d'aquestes iniciatives, condemnades, llevat d'excepcions notables (com la coneguda "Flor de Maig" del Poblenou, que no estava únicament reservada als boters), a una existència efímera.

A les ratlles precedents hi ha hagut un intent d'elaborar una síntesi de l'evolució i la trajectòria d'un sector obrer amb una presència en absolut negligible a casa nostra. Tot i que són nombrosos els aspectes que convindria corregir i augmentar, serveixin aquestes planes de primerenca aproximació a un tema mereixedor de ser estudiat de forma més exhaustiva.

NOTES:

- (1) Debats, núm. 2/3, 1982.
- (2) Informació abundant sobre el procés de construcció de bótes es troba al fons de la Junta de Comerç, conservat a la Biblioteca de Catalunya. Vid. També Martínez Shaw, Carles: "La fabricació de l'aiguardent", L'Avenc, novembre 1980, p. 38-44.
- (3) Val a dir que, a les zones rurals, l'evident lligam entre boteria i cicle vitivinícola obligava sovint a treballar fora del taller. A tall d'exemple vegeu la descripció que se'n fa d'aquesta activitat a la novel·la de Carles Bosch de la Trinxeria: L'hereu Noradell, Barcelona: Edicions 62, 1979, p. 65-74.
- (4) Vegeu Barthe et Barthe, André. Le salaire des ouvriers en Espagne. Madrid. Imprimerie Richard é, 1886.
- (5) Virella i Bloda, Albert: "De quan Vilanova i la Geltrú era un empori del vi", a Miscel·lània Penedesenca, 1979, p. 235-236.
- (6) Nettlau, Max: La Première Internationale en Espagne. Dordrecht: Reidel Publishing, [1969], p. 248.
- (7) Termes, Josep: Anarquismo y sindicalismo en España. Barcelona: Crítica, 1977, p. 276.
- (8) Íbid., p. 254.
- (9) Acebo y Moret, Juan. Origen, desarrollo y trascendencia del movimiento sindicalista obrero. Madrid: Establecimiento Tipográfico de Jaime Ratés, 1915, p. 82.
- (10) Instituto de Reformas Sociales. Estadística de la Asociación Obrera en 1º de Noviembre de 1904. Madrid: [s.n.], 1905
- (11) Virella i Bloda, Albert, op. cit. p. 157